

Пятрогліфы П. Васючэнкі і зномы А. Разанава: стратэгія мастацкага завяршэння

Т.А. АЛЯШКЕВІЧ

У артыкуле разглядаюцца зномы А. Разанава і пятрогліфы П. Васючэнкі на прадмет спецыфікі іх жанравай формы і ўнутранага зместу. Мініяцюрныя па сваёй форме творы пісьменнікаў асвойваюць самыя розныя прадметы, з’явы чалавечага свету. У працэсе пазнання рэчаіснасці і спосабах яе адлюстравання ў аўтарскіх жанрах у А. Разанава і П. Васючэнкі адзначаюцца агульныя заканамернасці – тэматыка, фармальная арганізацыя, аўтарскае я і яго праяўленне ў тэксце. Аднак працэс канстатавання сэнсу часам спалучаны з адрозненнямі ў рэфлексійным, ідэйна-змястоўным аспектах іх твораў.

Ключавыя словы: пятрогліфы, зномы, эсэ, мініяцюра, афарыстычнасць.

The article examines the znomys of A. Ryazanov and the petroglyphs of P. Vasyuchenka for their genre specificity. Miniature in form, the works of the writers explore a variety of objects, phenomena of the human universe. In the process of cognition of reality and the ways of displaying it in the authors' genres, A. Ryazanov and P. Vasyuchenka note common patterns – themes, formal organization, the authors' selves and their manifestation in the text. However, the process of ascertaining meaning is sometimes associated with the differences in the reflective and substantive aspects of their works.

Keywords: petroglyphs, znomys, essays, miniatures, aphorisms.

Уступ. Беларуская літаратура канца XX – пачатку XXI ст. вызначаецца шэрагам асаблівасцей. Адной з такіх асаблівасцей з’яўляецца жанравая дыфузія і жанравая нявызначанасць аўтарскіх твораў. Больш за тое, з’яўляюцца наватарскія жанры, вынайдзеныя самімі творцамі. Такая сітуацыя прадугледжвае пошук адпаведнага аналізу такіх твораў, вывятленне генезісу іх жанравай прыроды. Аднымі з найбольш паказальных у гэтым плане бачацца жанры, вынайдзеныя А. Разанавым. Сярод іх вершаказы, квантэмы, вершасловы, зномы, пункціры, версэты. Наватарскі характар кожнага з іх праяўляецца ў рознай ступені. Многія з іх, усё ж, генетычна ўзыходзяць да нейкага іншага жанру ці выступаюць такім самым жанрам з назвай у аўтарскай інтэрпрэтацыі. У шэрагу творцаў-«вынаходнікаў» варта згадаць П. Васючэнку і яго пятрогліфы, філалагемы, што таксама вызначаюцца наватарскім статусам.

У дадзеным артыкуле здзейснім спробу разгледзець пятрогліфы П. Васючэнкі і зномы А. Разанава на прадмет спецыфікі іх жанравага завяршэння.

Асноўная частка. Найперш звернемся да вызначэння, што ёсць зномы і пятрогліфы. Лічыцца, што пятрогліфы – гэта малюнкi насценнага жывапісу, якія выбівалі ці малявалі фарбамі на каменных сценах старажытных людзі ў той час, калі мовы не існавала і чалавек не размаўляў. Хутчэй за ўсё такія малюнкi неслі ў сабе функцыю перадачы інфармацыі. Гэта былі выявы жывёл, мясцовасці, прыкладнай схемы палявання, і рэдка калі быў намаляваны сам чалавек. А. Грыгор’еў, доктар геаграфічных навук, адзначаў: *«Петроглифы и их группы только на первый взгляд представляются некими бытовыми картинками. Однако во многом они являются знаковыми изображениями»* [1]. А. Грыгор’еў выказаў здагадку, што старажытны чалавек мог пакінуць такія малюнкi па розных прычынах, напрыклад, магічнай, мемарыяльнай (як ушанаванне і памяць аб знакамітых падзеях), абрадавай, мастацка-творчай. Некаторыя схільныя бачыць сувязь паміж імем пісьменніка і тымі ж пятрогліфамі ў іх паходжанні (яны паходзяць ад ст.-грэч. *πέτρος* – камень). Да разумення, што ёсць пятрогліфы П. Васючэнкі, нас скіроўвае і сам аўтар у адным са сваіх аднаіменных твораў: *«Сутнасць*

пятрогліфаў – іх фрагментарнасць. Пятрогліфы можна параўнаць з металічным пілаваннем, якое шыхтуецца ў магутным полі інтэлекту» [2]. Звярнуўшыся да нешматлікай колькасці артыкулаў па творчасці пісьменніка, мы заўважылі, што пры згадванні названых твораў і іх жанравай арганізацыі яны суадносяцца з адмысловымі крытычнымі мініяцюрамі.

Зномы, або філасафемы А. Разанава ўяўляюць сабой нішто іншае, як эсэістычныя мініяцюры, з моцным афарыстычным пачаткам, часам цалкам сціснутыя да афарызму ці афарыстычнага выслоўя. Зномы, прадстаўленыя ў кнізе «Сума немагчымасцяў» (2009 г.), уяўляюць сабой «кнігу сэнсаў», якія аўтар трансліруе чытачу. Як і П. Васючэнка, А. Разанаў тсаксама тлумачыць прыроду сваіх твораў, падкрэсліваючы, што «зно» – гэта мысліцельная рэчаіснасць: *«Той, хто спазнае, і тое, што спазнаецца, твораць новую рэчаіснасць – Зно. У гэтай рэчаіснасці знікае падзел на суб’ект і аб’ект, і яна новая не таму, што настae пасля нечага, а таму, што ніколі не была старой»* [3, с. 73]. У творах абодвух аўтараў відавочная самарэфлексія над жанрам, што, усё ж, скіроўвае да ўспрыняцця пятрогліфаў і філасафемаў (знамаў) як наватарскіх жанраў. Атрымліваецца, што аўтары, спрычыняюцца да пазнання чалавечага ўніверсуму найперш праз спецыфіку самога жанру.

Лічым, адмысловы характар зномаў і пятрогліфаў праяўляецца не толькі ў асаблівай аўтарскай намінацыі такіх твораў, але і ў іх спецыфічнай жанравай структуры і выражэнні эмпірычнага, рэфлексійнага, суб’ектыўна-аб’ектыўнага зместу.

Калі гаварыць пра фармальную будову згаданых твораў, то яны ўяўляюць сабой, як было сказана вышэй, мініяцюры пэўнага характару. Пятрогліфы – гэта крытычнае эсэ, якое скіравана на ацэнку самых розных з’яў, асоб, прадметаў. Гэта ўласна аўтарская вынаходка, якая можа быць інтэрпрэтавана як літаратурна-крытычны жанр, а яго фармальна-змястоўная будова найлепшым чынам укладаецца ў формулу чатырох «З»: «звышпаканічнасць, звыш’ёмістасць, звышэканомія, звышглыбіня» [2]. Звернемся да прыкладаў: *«Тэсты адказваюць на пытанні “так” або “не”, “ёсць” або “няма”, “добра” або “дрэнна”, але пры іх дапамозе ніколі не адкажаш на “гарэчкія” пытанні “што яно?”, “адкуль яно?”, “навошта?”, “за што?”»* [4, с. 155]; *«“Хараство выратуе свет”, – спадзяваўся калісь Фёдар Дастаеўскі. XXI стагоддзе ставіць іншае пытанне: хто выратуе хараство?»* [4, с. 158]. Інтэрпрэтацыя з’яў рэчаіснасці ў такой форме набліжае пятрогліфы да зномаў. Апошнія вызначаюцца невялікім памерам, філасафічнасцю, трапнасцю думкі, ёмістасцю, афарыстычнасцю: *«Паззія – асаблівая веда. Мастацтва – асаблівая памяць»* [3, с. 117]; *«Прастата, якая не прайшла стадыі складанасці, – прымітыў»* [3, с. 53]. У той жа час зномы А. Разанава, як і пятрогліфы П. Васючэнкі, неаднастайныя па форме. Часам яны больш вялікія па памеры. У такім выпадку гэта эсэ, якое мае ў канцы афарыстычную думку, ці сам па сабе ўвесь твор выступае афарыстычным выслоўем: *«Магчыма, у будучыні – касмічнай, галаграфічнай – кінематограф здолее рабіць фільмы і на вершах, бо верш, як ніяк іншы літаратурны жанр насычаны шматмернасцю; у ім жывуць, пакутуюць, кахаюць і шукаюць ісціну героі верша – сэнсы, гукі, словы...// Навука зазірнула ў глыб атама, у глыб ядра – і адкрыла, паводле назвы адной кнігі, “немінучасць дзіўнага свету.” //* **Субатамны свет слова, паззіі тоіць у сабе таксама свае таямніцы і адкрыцці»** [3, с. 4]. Асобным творах П. Васючэнкі часам уласціва афарызаты, якая служыць падагульненнем, своеасаблівай мараллю, як, напрыклад, у пятрогліфе «Тры лініі лёсу»: *«Яны праглядаюцца ў антычнай трагедыі. Паводле Эсхіла, лёс – закон, Зеўсава праўда. Чалавек – трагічны герой – караецца за беззаконьне, сваё або продкаў. Паводле Сафокла, лёс – боская загадка. Лёс – усьмешка Сфінкса. Пачвара рассыпаецца, усьмешка Сфінкса застаецца. Нарэшце пачвара смяецца і з Эдыпа, свайго пераможца. Лёс чалавека – цяжкі, сьцяўшы зубы. Лёс паводле Эўрыпіда – выпадак, гульня. Гульня або алімпійскіх багоў, або іншага чагось. Лёс чалавека – прымаць не да канца зразумелыя правілы гульні. Не супрацьстаяць, а гуляць з лёсам»* [2]; *«У дзяцінстве мяне раздражнялі незавершаныя тэксты. Таму я не любіў вывучаць творы па хрэстаматых. Няпоўны тэкст, здавалася мне, – усё адно што калечаная істота, у якой не стае аднаго лёгкага або ныркі, нагі. Хаця Кастусь Цьвірка лічыць, што хрэстаматыя валодае здольнасцю гіда – правадніка ў сьвет літаратуры incognito. Можна быць, з раздражнення ад незавершанага тэксту пачынаецца жаданьне запоўніць прагалы ўласнай творчасцю? Фрагментарнасць становіцца, такім чынам, падмуркам новай цэласнасці»*

[2]. Філасофскі змест пятрогліфаў П. Васючэнкі адбіваецца на іх форме. Па форме названня творы – гэта штось «кавалкавае, фрагментарнае» [5, с. 258], таму рэфлексіі пісьменніка ўкладаюцца ў кампактныя «філалагемы», і яшчэ карацейшыя «пятрогліфы». Змест таксама можна назваць фрагментарным – кніга «Ад тэксту да хранатопу», у якой адзін раздзел складаюць пятрогліфы, прысвечана не асобнаму творцы і нават не беларускаму літаратурнаму руху, а, хутчэй, усяму, што «траплялася ў сферу інтарэсаў аўтара, апантанага любоўю да літаратуры ўвогуле і беларускай літаратуры ў прыватнасці» [5, с. 258]. Творы П. Васючэнкі эсэістычныя, хоць кожная думка вылучаецца ў асобны фрагмент – такое драбленне можна патлумачыць «да таго ж разлікам на нетрывалую чытацкую аўдыторыю, на меркаваннях крытыкаў, няздатную агораць вялікія кавалкі тэксту» [5, с. 258].

Зместавая класіфікацыя пятрогліфаў умяшчаецца ў наступныя тэматычныя блокі: «Тэорыя», «Сусветная літаратура», «Беларуская літаратура», «Літаратура і жыццё». Адпаведная тэматызацыя назіраецца і ў А. Разанава. Аднак П. Васючэнка практыкуе ў змесце захапляльнасць, парадаксальнасць, выкарыстоўвае па-журналісцку майстэрскія загалоўкі – «Літаратура як шлях да неўміручасці», «Каханне паводле Лорэнса», «Журавель, чапля і любоўны раман», «Дэ Капрыё», «Хічкокавыя птушкі», «Дэн Браўн і ягоны “Код да Вінчы”», «Злачынства Скруджа» і інш. А. Разанаў задумваецца над пазачасавымі, вечнымі пытаннямі, якія скіроўвае да чытача-рэцыпіента, што якраз і пацвярджае глыбокую філасафічнасць, мудрасць зномаўскай формы: «У творы ёсць і змест і форма, але “гліна”, з якое твор лепіцца, не мае ні зместу, ні формы, яна – зместаформа, і жыццё яе радовішча» [3, с. 94].

Асноўнае, на што скіравана энергія разанаўскіх зномаў, – тварэнне сэнсу, што служыць рэгулюючай асновай духоўных зносінаў аўтара і чытача. Менавіта сэнс, які вынікае са знома, дапамагае пераадолець аўтару прастору, час і культурную адлегласць. Зном робіцца пазаформай і пазазместам, таму што сэнс, заключаны ў ім, надае яму статус філасофскага метажанру.

Глыбокай сэнсаёмістасці не пазбаўлены і пятрогліфы. П. Васючэнка апеліруе да ведаў, свядомасці і падсвядомасці чытача. Таму спасцігнуць ягоныя сэнсы мажліва ў сітуацыі поўнага пагружэння ў сітуацыю, падзею, абставіны, вобраз, форму. Толькі ў такой сітуацыі свядомасць рэцыпіента зможа распазнаць яго, раскадзіраваць знак і, нарэшце, канстытуіраваць сэнс. З другога боку, фрагменты П. Васючэнкі часам падаюцца іранічнымі, з налётам карэкатурнай крытыкі. Статус Васючэнкі-крытыка апраўдваецца яго роляй пісьменніка, якая, на думку даследчыцы М. Аляшкевіч, бачыцца цікавай: «Крытыка пісьменнікаў заўсёды цікавая: па-першае, гэта своеасаблівая самарэфлексія літаратуры, па-другое, аўтары валодаюць прыёмамі падтрымання чытацкай увагі, таму пісьменніцкая крытыка часцяком цікавейшая за чыста літаратуразнаўчую» [5, с. 259]. Сярод такіх пятрогліфаў «Някрасаў і расейская птушка шчасця», «Малацілка Льва Талстога», «90 раманаў Агаты Крысьці», «Чытаючы Шапэнгаўэра» і іншыя: «Ён, як і Шоу, у прадмове падрабязна інструктуе, як чытаць ягоныя тварэньні. Раіць чытаць сабе два разы. Фолкнер раіў чытаць ягоны “Шум і ярасць” шэсць разоў. Ён лічыць, што мае права ставіць чытачу ўмовы, патрабаваць ад яго нешта» [2]. Фрагментарнасць зместу пятрогліфаў П. Васючэнкі, аднак, стварае сапраўды стракатую мазаічную карціну свету. Вялікая колькасць іменаў, фактаў, з’яў, на якія спакушаецца адрэагаваць творца, робяць пятрогліфы бясконцым інтэртэкстам. Аўтар спрабуе ўбачыць новыя сэнсы ў тым, пра што ўжо было сказана не раз, і падзяліцца з гэтым чытачом. Апошняму прыходзіцца расчытваць іх як палімпсест, пастаянна робячы адсылкі і звароты да зыходных тэкстаў, каб зразумець ключавую думку творцы і суаднесці яе з інтэрпрэтацыяй П. Васючэнкі.

Паколькі мы вызначылі, што зномы і пятрогліфы па сваёй жанравай прыналежнасці выступаюць творами эсэістычнага характару, то гэта дае падставы ўспрымаць адпаведным чынам і арганізацыю іх суб’ектнай структуры. Эсэ вылучаецца асаблівым праяўленнем аўтаркага «я» ў мастацкім тэксце: фармальна яно не выражана, аднак змест дадзеных твораў ёсць асоба аўтара – яго думкі, яго бачанне, экзістэнцыяльная рэфлексія. Менавіта сам творца выступае прызмай для разгляду навакольнага свету як асноўнага элементу, вакол якога арганізуецца тэкст. Выражаючы сваю светапоглядную канцэпцыю, аўтар імкнецца

перавесці яе з узроўню суб'ектыўнасці ва ўзровень аб'ектыўнасці, інакш кажучы – пераканаць чытача. Афарыстычнасць думкі выступае яскравым паказчыкам аб'ектыўнасці сэнсу, які транслюецца творцам. Такая з'ява вельмі паслядоўна, нават заканамерна, праяўляецца ў зномах А. Разанава: «*Кожны чалавек мае свой непаштоўны голас: голас – гукавы твар чалавека. // Свой гукавы твар мае і народ – мову*» [3, с. 82]. Афарыстычнасць службы спецыфічным спосабам матывацы да асэнсавання прачытанага з апорай на асобу аўтара, вобраз якога ўзнікае ў свядомасці чытача, прычым у кожнага свой.

Пятрогліфы таксама не пазбаўлены персуазыўнасці, якая рэалізуецца ў названых творах праз афарызаваную думку пісьменніка, напрыклад: «*Рыфма – гэта шлюб словаў, народжаных адно дзеля аднаго, а паэт, які піша вершы з рыфмамі, выступае ў якасці свата або зводніка. Верлібр – платанічнае каханне ў сферы слоў*» [4, с. 164]; «*Гісторыя памірае, калі час або чалавек знішчаюць яе матэрыялізаваныя адбіткі. Прагал запаўняецца міфалогіяй*» [4, с. 162]. Такая акалічнасць характарызуе факальнасць зномаў і пятрогліфаў як унутраную, хоць фармальныя крытэрыі для гэтага адсутнічаюць. У названых жанрах мае месца зрух у факалізацыі – ад знешняй да ўнутранай: увесь свет пазнаецца праз аўтарскую свядомасць, якая цалкам маркіравана яго спосабам светасузірання: эмацыянальная вобразнасць спалучаецца з лагічнасцю высноў. Адрасат як бы падпарадкоўваецца такой аўтарскай перспектыве. Аднак у яго існуе і свая чытацкая кампетэнцыя, якая, пры дапамозе зномаў і пятрогліфаў, мяняецца, дапаўняецца альбо пацвярджаецца. Факальны персанаж, у дадзеным выпадку ім выступае сам аўтар, пазбягаючы пазіцыі нейтралітэту, выбудоўвае перспектыву ўспрыняцця, расстаўляючы інтэлектуальныя каардынаты зместу.

Высновы. Эсэістычная прырода пятрогліфаў і зномаў ёсць вынікам аўтарскай стратэгіі мастацкага завяршэння. Менавіта магчымасці жанру эсэ адказваюць аўтарскім запатрабаванням у выражэнні суб'ектыўнага погляду на рэчы, свабодзе выкладу думкі і яе генералізацыі. Аднак А. Разанаў, тым самым, стварае аб'ектывізаваную карціну свету, што магчыма дзякуючы афарызаваным думкам, якую трэба лічыць субстанцыяльнай асновай разанаўскага эсэ.

П. Васючэнка, усё ж, прэтэндуе на дасягненне іншага эфекту: імкнецца дапоўніць існуючыя вобразы і з'явы сваім уласным бачаннем, наўмысна «выпуклым», нетрывіяльным, рэфератыўна перадаць інфармацыю пра свет шляхам бясконцых алюзій. У пятрогліфах аўтар спрабуе «раскапаць» таямніцы пісьменнікаў, вучоных, дзеячаў мастацтва і кінематографу ў іх творчасці і біяграфіі. Тэматыка пятрогліфаў разнастайная. Ён параўноўвае літаратуру і літаратурныя творы з мармурам, пірамідамі, зубрам, праецыруе і праводзіць паралелі з сучаснымі творамі мастацтва: «Тэрмінатар» [4], «Матрыца» [4], «Клон» [4], «Ягня Доллі» [4], «Хічкок» [4]. Творам названага жанру характэрны майстэрскія, па-журналісцку захапляльныя загалоўкі, якія матывуюць да новага расчытвання як літаратурных мастацкіх тэкстаў, так і з'яўлення нестандартнага погляду на вядомыя факты гісторыі, філасофіі, культуры, літаратуры.

У цэлым і зномы, і пятрогліфы адказваюць агульнай тэндэнцыі развіцця сучаснай літаратуры – імкненню да мініяцюрызацыі і эсэізацыі. Уласна фрагментарная кампазіцыйная форма названых мастацкіх мініячюр падпарадкоўваецца больш трываламу зместу, ядро якога ўтвараюць роздум і ўяленні аўтара, што афармляюцца ў сітуацыі асабістага выбару.

Літаратура

1. Петроглиф [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.culture.ru/s/slovo-dnya/petroglif/>. – Дата доступа : 19.04.2025.
2. Васючэнка, П. Пятрогліфы і філалагемы / П. Васючэнка // Дзеяслоў. – 2004. – № 9 (41). – С. 213–228.
3. Разанаў, А. Сума немагчымасцяў : зномы / А. Разанаў. – Мінск : І.П. Логвінаў, 2009. – 122 с.
4. Васючэнка, П. В. Ад тэксту да хранатопа : артыкулы, эсэ, пятрогліфы / П. В. Васючэнка. – Мінск : Галіяфы, 2009. – 200 с.
5. Аляшкевич, М. Улюбёная гульня / М. Аляшкевич // Дзеяслоў. – 2011. – № 1 (50). – С. 254–283.